

Mogli bismo navesti i druge manje primjedbe ili napomene u svezi s knjigom Rendića Miočevića. Osobno imamo drukčiji pogled na "korijene zla", koje je u naše vrijeme izazvalo tolike patnje. Isto tako, mislimo da treba razmotriti sav "Balkan" (a ne "Ilirik", ili ne samo "Ilirik") kao širi kontekst negativnog društvenog razvitka (devolucije). I ovo bi bio razmjerno nov povijesni kontekst, premda držimo da svakako treba istraživati pojave "dugog trajanja". Općenito, previše je šablona, pa čak i ideologija, ušlo u naše shvaćanje odnosa između srednjega vijeka i modernog razdoblja povijesti. O tome nećemo duljiti. Za to nije mjesto u ovom tekstu. Napokon, treba naglasiti da primjedbe koje smo djelomično iznijeli ili naznačili u svezi s knjigom Rendića Miočevića ne umanjuju vrijednost knjige. Autor je uložio mnogo truda u pokušaju da sintetizira građu i da pronađe odgovor na krajnje značajna pitanja.

Emil Heršak

Međunarodni znanstveni skup:

KONFESIONALNE ZAJEDNICE U HRVATSKOJ U PROCESIMA INTEGRACIJE HRVATSKOG DRUŠTVA

U organizaciji Instituta za primijenjena društvena istraživanja - Centar Split i Hrvatske akademске udruge - Split, od 24. do 26. travnja 1997. održan je međunarodni znanstveni skup *Konfesionalne zajednice u Hrvatskoj u procesima integracije hrvatskog društva* pod pokroviteljstvom Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Skup je otvorio dr. Ivan Grubišić (Split), pozdravivši nazočne predavače i goste u ime Instituta za primijenjena društvena istraživanja - Centra Split, istaknuo je da je to treći međunarodni skup u organizaciji IPDI - Centra Split i HAU - Split, a cilj je profiliranje de-

mokratskog, tolerantnog i dijaloškog hrvatskog društva. Istaknuto je da skup pored međunarodnog teži imati i međureligijsko obilježje.

On je u nastavku održao ujedno i prvo predavanje pod naslovom *Religija, struktura i integracija hrvatskog društva*, čime je započeo prvi tematski krug simpozija naslovljen *Religija i integracije*.

Poslijeratna situacija nameće neodgovorne zadatke za cijelu Hrvatsku te je potrebna inventura stanja u kojoj bi znanost primarno trebala dati svoj obol. Nakon povijesnog pregleda uloge religije u hrvatskom društvu, naznačeno je da tek demokratizacijom društva u početku devedesetih religija zadobiva na javno-političkoj sceni punu rehabilitaciju. Nedvojbeno je da je uloga Katoličke crkve u hrvatskom društvu na manifestnoj i uredno-kulturnoj razini iznimno nazočna, ali nije potrebno dokazivati da je moralno-duhovna obnova svakim danom sve upitnija. U drugom dijelu pruža se uvid u etničko-konfesionalnu i svjetonazorsku strukturu stanovništva RH na temelju popisa iz 1953. i 1991., uz napomenu kako su ti podaci zbog ratnih događanja samo djelomično točni. Evidentno je da je uloga vjerskih zajednica, osim katoličke, samo simbolički važna u integracijskim procesima hrvatskog društva, no sigurno je da njihov prinos nije zanemariv. Najbolji način pozitivne uloge religija u integraciji jednog društva, pa tako i hrvatskog, jest da se one same, poštivajući različitost tradicija, međusobno iskreno prihvate.

U sklopu prvog tematskog kruga mr. Inge Tomić-Koludrović (Zadar) u radu *Pojam integracije u suvremenim sociološkim teorijama* već na samom početku ističe, da od kraja šezdesetih godina, s pojavom novih socijalnih konflikata i raspadom linearnog životnog tijeka, dotad dominirajuća shvaćanja integracije kao socijalnog konsenzusa postaju neadekvatna za analizu funkcioniranja suvremenih društava. Potreba znanstvenog obrazlaganja novih načina diferencijacije i novih tipova konflikata, kao i novih tipova zajedništva, prisilila je sociološku teoriju da pojam integracije motri s novog stajališta. U nastavku daje se pregled pojma integracije u klasika sociologije kao i nekih suvremenih

autora, pri čemu je uočljivo da se shvaćanje integracije mijenja kako se mijenjaju ideje o uspostavljanju društvene strukture globalnih društvenih tipova. Stoga valja imati na umu da kontekstualizacija integracije u hrvatsko društvo treba voditi računa o činjenici da je ono određeno i predmodernim i modernim, a na razini stilova mladih čak i postmodernim elementima. Autorica na kraju napominje da bi analize integracijskih procesa u tako neizdiferenciranom tipu društva trebale uključivati odrednice koje specificiraju integraciju i u predindustrijskim i u industrijskim društvima, pa se stoga analiza shvaćanja integracije u tri tipa društva kroz sociološke teorije činila poticajnom temom za uvodni dio skupa.

Religiolog Jakov Jukić (Split) u radu *Neke redukcije integracijskih ovlaštenja*, također u sklopu prvog tematskog kruga, izlaže da nema dvojbe da je religija na području jugoistočne Europe bila stoljetni i povlašteni čimbenik društvene integracije. To se na osobit način pokazalo i u povijesti hrvatskog naroda. Stoga bi svakako trebalo istražiti kolika je na hrvatskim prostorima bila integrativna moć religijskog nauka, a koliko pak religijskog obreda. U drugom dijelu on se pita koliki su zbiljski izgledi da religija danas i sutra zadrži svoja obilježja integrativnog čimbenika s obzirom na nove fenomene: pluralizam i diferencijaciju, demokraciju, mas-medijsku kulturu, sekularizaciju i građansku toleranciju. U skladu s tim, valjalo bi pokazati u koliko je mjeri kršćanska izvorna poruka uopće izvan integracijskih procesa. Konačno, ima u povijesti hrvatskog društva mnogo slučajeva da je religija svoje ovlasti u integracijskim procesima prenosila i dijelila s drugim čimbenicima da bi se postigla veća učinkovitost kohezije u narodu.

Posljednje predavanje u sklopu istog tematskog kruga bilo je *Integracija i religija - upitnost ili neupitnost odnosa* dr. Srđana Vrcana (Split). On ističe da nema dvojbe da se razmatranje naznačene i zadane teme kao predmeta mogućeg budućeg istraživanja može razložno smjestiti unutar načelno različitih optika i analizirati ih iz različitih uglova. Tako je očito da se opća tema ne smješta ponajprije i ponajviše u smisleni sklop čiste religiologije. Ovdje naznačena i zadana razmatranja

teme sadržajno se smještaju u društveno polje politike i na to se polje nedvojbeno odnose, a što je vrlo bitno naglasiti da bi se izbjegao rizik klizanja od kritičkog i analitičkog diskursa u ideološki ili mitologizirajući diskurs. Stoga diskurs o religiji i integraciji ovdje i sada, ne može zaboraviti ključna pitanja koja su odavno postavljena, primjerice: u kakvom odnosu stoje integracija i identitet odnosno integracija i različitost; u kakvom odnosu stoje integracija i društveni sukobi i moguća konfliktna artikulacija društvene zbilje, i treće: koja vrsta integracije s kakvim tipom sadržaja ima koju vrstu posljedica, i to uvijek za koga? On nadalje ističe da su religijske institucije u novije vrijeme postale politički legitimirajuće činjenice prvog reda, a što upravo vrijedi za ovaj prostor. Dakle, autor pruža iscrpnu i nezaobilaznu svojevrsnu "inventuru pitanja", na koja bi barem u načelnoj razini trebalo odgovoriti u sklopu pripreme i razrade teorijskih sklopova istraživanja o kojem je riječ.

Drugi tematski krug *Religija i društvene integracije u suvremenim izazovima* započelo je predavanjem dr. Patricka Michela (Pariz): *Funkcija religije u situaciji globalne rekonstrukcije: politika i religija poslije pada komunizma*. Autor iznosi širi politološki uvid u područje Istočne i Srednje Europe, naglašavajući da je skori ulazak pojedinih država iz bivšeg Sovjetskog bloka u NATO jedno vidljivo priznanje ispravnosti onoga što su te države poduzele 1989. Naravno, ne samo ulazak u NATO, nego i tranzicija tih zemalja prema demokraciji i tržišnoj ekonomiji čini pravu integraciju u europsku "obitelj". No-ti problemi ni izdaleka nisu riješeni. Autor inzistira na mnogo širim i sveobuhvatnijim konzekvencijama kolapsa komunizma, i to ne samo u bivšim komunističkim zemljama, naglašavajući da je taj kolaps izazvao širu rekonstrukciju i izvan Istočne i Srednje Europe. Taj francuski politolog i sociolog dalje naglašava svoju originalnu tvrdnju - da su sve zemlje na neki način postkomunističke, jer se moraju upravljati prema činjenici da je nestalo one stare polarizacije Istok-Zapad. O problemima religije u tim promjenama, daje pregledno sliku gotovo cijele Europe, ali njegove analize najviše su utemeljene na problemima Poljske.

Michel pomalo polemizira i s izrazom "crkva šutnje", pozivajući se na istraživanje iz 1990. u Poljskoj, Mađarskoj i Rusiji, i u skladu s tim iznosi podatke da je 90 % Mađara, 91 % Poljaka i 89 % Rusa odgovorilo negativno na pitanje jesu li osobno ispaštali zbog svoje vjere.

Autor ističe da je religija u ratu na tim prostorima, više razdvajala nego smirivala. No njegove opservacije svakako su najživlje na poljskom primjeru, gdje analizira dva izazova za religiju i crkvu. Prvi je društveni pluralizam kao ključni uvjet za demokraciju. Na primjeru poljske Katoličke crkve to opisuje ovako: Crkva zasigurno priznaje demokraciju, ali uz uvjet da joj se prizna pravo da tu demokraciju oblikuje u ime istine koju jedino ona (Crkva) posjeduje. Drugi izazov tiče se odnosa prema drugome, tj. drugotnosti kao takvoj. Naime, teško je povjerovati da je drugotnost samo privremena, i da će se poništiti obrazovanjem ili preobraćenjem. Slično se može motriti i problem tolerancije u kojoj se ono drugotno ne može poimati samo kao toleriranje nečega što je osuđeno da zauvijek ostane marginalno. A da ove izazove svakako treba uzeti ozbiljno pokazuje i rezultat nedavnih izbora u Poljskoj, domovini sadašnjeg Pape.

Dr. Eileen Barker (London) u izlaganju *Novi religijski pokreti u bivšem Sovjetskom Savezu* govorila je o položaju novih religijskih pokreta u bivšim sovjetskim društvima, istaknuvši pri tom da je "medeni mjesec" slobode za sve u tim državama bio okončan ubrzo nakon pada Berlinskog zida. Nove prilike nisu bitnije promijenile i označile novi svjetonazor. Tako tamošnje stanovništvo i u novim izmijenjenim okolnostima drži da postoji jedna velika i vječna Istina koja je našla svoj oslonac u tradicionalnim vrijednostima, ponajprije u etnicitetu kao jedinom kriteriju razlikovanja u prošlom sustavu. Nastala plima novih religijskih struja kao i njihovo prihvaćanje u ovakvim uvjetima okarakterizirani su nacionalnom izdajom i vjerskom herezom. Tako su novi religijski pokreti dočekani vrlo neprijateljski, njihove pristalice lokalno je stanovništvo okarakteriziralo kao strance, a nisu izostali niti fizički napadi na neke. Primjer koji se navodi za Armeniju može se

slobodno eksplicite prenijeti i na Rusiju i Bugarsku, a sličnosti je lako uočiti u zemljama gdje konfesionalne manjine egzistiraju pored "nacionalne majke crkve". Dakle, iako prema takvim vjerskim zajednicama ne postoje zakonodavne diskriminacije, one su prisutne u svakodnevnoj primjeni zakona i životu.

Dr. Irena Borowik (Krakow) u uvodnom dijelu rada *Integrativna i dezintegrativna uloga religije u procesu transformacije u srednjoeuropskim i istočnoeuropskim društvima* napominje da su istočnoeuropske zemlje ušle u proces modernizacije zapadnog tipa nakon što su neke elemente modernizacije doživjele u uvjetima totalitarističkog društvenog sustava, pa tako neizbježna i sama religija i konfesionalne zajednice u stanovitoj mjeri bivaju označene odlikama tog sustava. Naznačeni odnos postao je oblik natjecanja sa zapadnim društvima, a više je nego vidljivo njihovo nesnalaženje u novonastaloj situaciji, koja zahtijeva brze promjene i reakcije. Slaba prilagodba osobito je primjetna u uvjetima pluralizma i novih valova modernizacije, koje ih stavljaju u posebno težak položaj jer one i dalje drže da je njihova ponuda smisla i istine jedino moguća. Izlaganje je završeno konstatacijom da su svakoj zajednici zajednička dva načina reagiranja: konzervativan - koji odbija modernizaciju, i reduktivni - koji nastoji vjerske istine prilagoditi novim uvjetima.

Treći tematski krug *Konfesionalne zajednice u integraciji hrvatskog društva* započeo je predavanjem mr. Siniše Zrinčaka (Zagreb) *Religijski pluralizam i hrvatsko društvo*. Polazi se od tvrdnje da se o ulozi vjerskih zajednica u hrvatskom društvu može malo reći bez poznavanja bitnih društvenih procesa. Tako prvi dio pokušava prikazati neke uvide u socijalni i gospodarski trenutak hrvatskog društva, a nakon toga komentiraju se nalazi još nekih studija koje govore o mogućnostima njegova razvitka. U nastavku se donose uporišne točke za analizu religijske situacije u Hrvatskoj. Razmatra se društvena uvjetovanost religije prije i nakon pada komunizma te se nabrajaju pitanja suvremenih religijskih procesa i odnosa karakterističnih za postkomunistička društva: odnos Crkve i države, pojava novih religijskih grupa i pokreta, različitost religijskih oblika i funkcija u svijetu te proces intenziviranja religijskog života unutar Crkve.

Na kraju se komentiraju oni društveni čimbenici koji su uvjetovali sadašnje mjesto i društvenu ulogu pojedinih vjerskih zajednica, a koja će vjerojatno takvom ostati i u bližoj budućnosti. Sugerira se metodologijska plodnost koncepta religijskog pluralizma kojim se bolje sagledavaju različiti procesi religijske restrukturacije u sekulariziranom i postmodernom svijetu.

Dr. Nikola Skledar i mr. Dinka Marinović-Jerolimov izložili su *Teorijsko-metodološki okvir za proučavanje uloge religije i religijskih zajednica u Hrvatskoj u integracijskim procesima*, također u sklopu trećeg tematskog kruga. U uvodnom dijelu Skledar podsjeća na temeljne značajke istraživanja znanosti o društvu, na njezino izvorno holističko ustrojstvo, zalažući se za sretan spoj njezinih teorijsko-hipotetičkih polazišta o društvenim pojavama i njihovih empirijskih provjera i uvida. Naglašava mogućnost i zadaću suvremene sociologije da svojim primijenjenim istraživanjima pridonese racionalnom objašnjenju i praktičnom rješenju konkretnih problema iz svih područja društvenog života ljudi. Dalje se ističe kako sve to vrijedi i za proučavanje uloge i funkcije religije i religijskih zajednica u socio-kulturnim integracijskim (i dezintegracijskim) procesima. Riječ je i o mogućnostima religije u suvremenom, složenom i dinamičnom društvenom okružju, i o religiji kao mogućoj moralnoj i psihičkoj obnovi kao jednom od mogućih odgovora na društvenu krizu. Također se veli da bi bilo metodologijski presmiono i jednostrano integrativne činitelje društva svoditi samo na idealnu sferu, a nju reducirati isključivo na religiju, ne razlučujući je od ostalih oblika društvene svijesti. On na kritičan način propituje društveno-integrativnu funkciju religije, koja se nalazi u strukturi religijskog fenomena. Ističe ovu mogućnost: ako se religija i religiozne zajednice uspiju inkorporirati u procese prevrednovanja i preoblikovanja povijesno istrošenih vrednota u novije suvremenije, vitalnije vrednote, onda ona ne dovodi u krizu ni društvo ni sebe samu, nego je naprotiv društveno pozitivno integrativna. Za to navodi kao primjer hrvatsku Katoličku crkvu, njezinu prilagodbu imperativima vremena.

U nastavku mr. Dinka Marinović-Jerolimov, u pokušaju doprinosa raspravi o temeljnom pitanju samog skupa, iznosi uz navedena teorijska određenja i nekoliko komparativnih empirijskih podataka. Pri tom ističe da su indikatori religioznosti parcijalni, pa se o rezultatima ne može govoriti na zaokružen i cjelovit način. Stoga već i prije uočene tendencije revitalizacije religioznosti s kraja 80-tih treba razmatrati u kompleksnom sklopu, kako dezintegracijskih procesa, koji su se odvijali na svim razinama i u svim aspektima društva, tako i u paralelnom procesu nove društvene integracije. Empirijski podaci ukazuju da je postojeća situacija označena naglim skokom ili zaokretom k religioznoj orijentaciji, karakterističnim upravo za ovo vrijeme promjena, koje donosi i neke elemente onoga što bismo mogli nazvati društvenim pritiskom "poželjnosti" religijske identifikacije. U Hrvatskoj se takve tendencije mogu potencirati ali i neutralizirati, odnosno moguća je i poželjna društvena situacija i klima u kojoj takvi socijalni pritisci, kad je u pitanju odnos prema religiji i crkvi neće biti prisutni. U stvaranju takve klime neizostavna je i uloga crkve (crkava), odnosno predstavnika crkvene hijerarhije.

U radu mr. Ankice Marinović-Bobinac *Evandeoske zajednice u integracijskim procesima u Hrvatskoj* promišlja se uloga evandeoskih zajednica u Hrvatskoj u integracijskim procesima. No, riječ je tek o naznakama, jer ne postoje svježiji emirijski podaci o tome što se zaista zbiva u uzajamnim susretima pojedine zajednice i društva koje teži postati demokratskim. Na temelju empirijskih podataka iz jedinog istraživanja malih vjerskih zajednica u Hrvatskoj, provedenog 1988. godine, te dopunskog istraživanja iz 1991. godine, a i kontinuirane analize sadržaja vjerskog tiska, ističe ona, dolazi se do nekih povijesnih i sociokulturnih okolnosti koje mogu, prema određenim uvjetima, djelovati dezintegrativno na religijskom polju i u odnosu među zajednicama i u širem sociokulturnom kontekstu Hrvatske. Slijedi razmatranje društvenih pokazatelja moguće integrativne usmjerenosti zajednica, koje bi u obliku hipoteza trebalo što prije empirijski provjeriti nekim budućim istraživanjima.

Dr. Stanko Jambrek (Zagreb) u radu *Crkve reformacijske baštine i integracijski procesi* drži da je razmišljati i pisati o integracijskim procesima u društvu, u kojima sudjeluju male vjerske zajednice, posebice slobodne crkve poznate i kao crkve reformacijske baštine, nemoguće bez analize zbivanja u zajednicama, koja su dijelom uvjetovana teolojskim i povijesnim naslijeđem, a dijelom pak procesima u društvu. On stoga daje povijesne temeljnice crkava reformacijske baštine i osvrće se na duhovne procese u kojima su se crkve u posljednjih nekoliko godina nalazile ili se još uvijek nalaze. Danas u Hrvatskoj djeluje oko stotinu samostalnih lokalnih crkava reformacijske baštine, okupljenih u Savezu baptističkih crkava, Evandeoskoj crkvi, Crkvi Božjoj i drugim manjim denominacijama i lokalnim zajednicama. One njeguju zajedništvo i otvorenost za suradnju. Uključenjem Saveza baptističkih crkava i Evandeoske crkve u Konferenciju europskih crkava 1996. godine stvoreni su neki preuvjeti za ekumenski dijalog s Rimokatoličkom crkvom. Iako su tijekom proteklih godina slobodne crkve bile potiskivane (i još uvijek su potiskivane) na marginu društva, a ponekad su se i same udaljavale, taj se trend postupno mijenja te je zamjetna njihova uključenost u zbivanja koja su na dobrobit društva.

U sklopu trećeg tematskog kruga bilo je i izlaganje dr. Juraja Kolarića (Zagreb) *Vjerska tolerancija kao integracijski element u hrvatskom društvu*. On nam daje povijesni pregled značenja pojma tolerancije, od druge polovice XVI. st., preko razdoblja reformacije, prosvjetiteljstva, do pape Leona XIII., nakon kojeg je u katoličkoj literaturi sve više prevladavalo mišljenje da je potrebno teološki razlučiti pojmove država i društvo. Drugi vatikanski sabor označio je velik korak naprijed u poimanju vjerske tolerancije, vezane uz novo poimanje crkve i crkvenosti, a za određivanje odnosa između katolika i kršćana nekatolika neizostavne su odredbe Dogmatske konstitucije o Crkvi "Lumen gentium". Odavde se također razabiru i konkretne zadaće Crkve kao cjeline i pojedinaca na ekumenskom planu; zalaganje za crkveno jedinstvo koje se očituje u različitosti.

U četvrtom tematskom krugu *Posebnost religijske integracije u izazovima interkulturalizma* prvo predavanje održao je dr. Vlado Deutsch (Zagreb) pod naslovom *Kršćanska etika - most integracije*. Što činiti?, Kakav stav zauzeti? - etička su pitanja koja sadrži sadašnja duhovna obnova. U djelovanju često se i sami pozivamo nekad na savjest, ponekad na postojeća pravila međusobnog života, pak na vrijednosti o kojima govore iskustva a isto tako i na našu slobodu. Također se postavljaju pitanja o značenju savjesti, važnosti iskustva za nastanak čudorednih normi, važnosti ljudske slobode kao preduvjeta etičkog djelovanja, kao i pitanja o tome što je to tipično za jednu "kršćansku etiku". Predavač na istaknuto mjesto stavlja prosudbu savjesti koja poziva na odgovornost; savjest je apsolutna i obvezuje. Autor misli da kršćanska vjera ne donosi nešto sasvim novo, nego da postavlja zahtjev svjetovnoj etici, koja u kršćanstvu dobiva svoje ispunjenje, pa tamo gdje humanistička etika više ne daje nade, vjera govori o pomoći i nadi. Stoga ostaje zadaća: postavljene međuljudske odnose humano ostvarivati i pomoći proboju zapovijedima pravednosti i ljubavi.

Mr. Branko Jozić (Split) u izlaganju *Religijska netolerancija u procesima (dez)integracije*, također u sklopu posljednjeg kruga, drži da čovjek svakodnevno ima priliku iskusiti neki oblik procesa dezintegracije postojećega i integracije u nešto novo. I na društvenom planu mijena se pojavljuje kao konstanta. Pored iskustva tog povijesnog procesa dezintegracija-integracija, svjedoci smo paradoksa aktualnih tendencija: s jedne strane, jačanja dezintegrativnih tokova, a s druge, sve izraženijih napora integracije na novim osnovama. On dalje drži da je vrlo delikatan posao utvrditi vezu između kulture, etike i politike pa stoga istraživanje netolerancije u raznim i složenim manifestacijama treba imati realistički povijesni i interdisciplinarni pristup te treba izbjeći jednostrana i jednostavna tumačenja. Fenomen religijske netolerancije, u procesima dez/integracije razmatra se u odnosu ranog kršćanstva i poganstva u prva četiri stoljeća.

Posljednje predavanje u sklopu četvrtog tematskog kruga bilo je *Spontani ekumenizam novih eklezijalnih pokreta* mr. Stipe Tadića (Zagreb). Predavač na početku objašnjava uporabu riječi pokret, koja bi bila primjenjena svjetovnom i političkom kontekstu, no u nedostatku primjerenijeg izraza tom se riječju označavaju suvremena laička eklezijalna kretanja, dinamika i tolerancija. O suvremenim eklezijalnim pokretima i njihovom "spontanom ekumenizmu" govori se više u duhu razumijevanja samih eklezijalnih gibanja i dinamizama postkonzilskih previranja u Crkvi, negoli kao o "pokretima" u konvencionalnom sociološkom poimanju tog termina. Tako i sam pridjev eklezijalni upućuje da je riječ o unutarcrkvenome pokretu, ali ne ekskluzivistički shvaćenom, a termin ekumenizam ukazuje da je riječ o interkonfesionalnom, kršćanskom ili čak šire, interreligijskom susretanju, dijalogu. Budući da eklezijalni pokreti nikada ne nastaju kao rezultat teoloških spekulacija, refleksija i umovanja ili voljom hijerarhijske vlasti "odozgo", njihov je ekumenizam nastao "odozdo" iz "baze", "spontan" je. Oni nastaju uvijek kao praktični, življeni religiozni odgovor izazovima (sekulariziranog) svijeta i konkretnoj religijskoj, odnosno eklezijalnoj situaciji u kojoj se vjernik nalazi. Vlastitost pokreta jest činjenica da se oni ne "osnivaju", nego "nastaju", "rađaju se", "djeluju", žive. Uz temeljna obilježja: naglašavanje osobnog vjerničkog iskustva, "komunitarno življenje", spontane molitve, a(nti)racionalne momente i "temeljno jedinstvo nadahnuća", svaki je od njih i ekumenski otvoren. Na našoj religijskoj sceni prednjače: Pokret mladih iz Taizéa, pokreti folklorina (Djelo Marijino), Mali tečaj Kur-siljo i interreligijski pokret MRA (pokret Moralnog oboružanja).

Skup *Konfesionalne zajednice u Hrvatskoj u procesima integracije hrvatskog društva* završio je *Okruglim stolom* sudionika skupa i gostiju. U završnoj raspravi mr. Branko Jozić istakao je da u pozadini jednog od mogućih momenata nepomirljivosti, koja se može manifestirati kao netolerancija, stoji kršćansko shvaćanje ovisnosti ovog svijeta pa i vlastite sudbine o ispravnom odnosu s Bogom. On također drži da bi bilo netočno reći da je te-

meljno obilježje ranog kršćanstva netolerantno ponašanje. Mr. Inge Tomić-Koludrović naznačila je da je pojam integracije u suvremenom shvaćanju doveden u pitanje i da nije sam po sebi jasan. Tako ona naznačava nezaobilaznu postmodernu tendenciju razvitka hrvatskog društva s oznakom radikalnog pluraliteta ideja, vrijednosti i religija, u kojoj pojedine zajednice trebaju težiti pluralitetu kao budućem temelju integracije. Dr. Patrick Micheal drži da je pravi problem u funkciji religije, odnosno da treba uočiti da proces individualizacije i personalizacije religije nosi u sebi središnji problem, problem institucionalizacije religije. Religija nije više kadra pokriti kompletan krajolik modernih vjerovanja i čini se da je sve teže zamijetiti razliku, što smo nekada mogli, između vjernika i nevjernika. Mr. Siniša Zrinščak iznosi dvojbu o tome da s jedne strane postoje tendencije pluralizma, privatizacije, subjektivizacije, a s druge pak strane da u hrvatskom društvu Crkva ima i te kako važnu društvenu ulogu, tj. da ispunjava neke društvene funkcije koje dijelom odgađaju moderne i postmoderne procese koji su prisutni u svijetu.

Religiolog Jakov Jukić iznosi činjenicu da su hrvatsko društvo i Katolička crkva u njemu stavljeni pred dvije opcije. Društvo se nadaje predgrađansko-demokratski model i građansko-demokratski model. Na eklezijalnoj razini tu je pretkonzilska i postkonzilska crkva. O društvu i o Crkvi ovisi kakvi će biti integrativni odnosi. Crkva će reagirati onako kakve budu tendencije u društvu, a društvo će, doduše ne u tolikoj mjeri, regirati na ono što bude Crkva govorila s obzirom na sklop naše situacije. Dr. Drago Šimundža ukazuje na pogrešnost promatranja integracijskih procesa samo u Hrvatskoj, odnosno izvan europskog okružja. Za integracijske tokove istaknuo je važnost razvoja dijaloga, tolerancije, te važnost činjenice da više nije riječ o monolitnom nego pluralističkom društvu, pa je tako nužno prihvaćanje religijskog pluralizma. Dr. Srdan Vrcan ističe da su u raspravi postavljena dva tipa izazova za ulogu religije u integraciji. Prvi je jasno formulirao P. Michael: koje je mjesto i kakva je uloga religije u integraciji u svijetu u kojem se sve stabilnosti mijenjaju. U tom kontekstu religiji se pruža šansa da u svijetu bude jedino čvrsto uporište. Drugi izazov

dolazi iz suvremenih sporova između liberalizma i komunitarizma. Treća varijanta temelji se na izazovima svijeta u kojem su ideološki identiteti ili čak i nacionalni identiteti profani pa se stvaraju novi, civilizacijski identiteti, koji se temelje na religijskim identitetima. Vrcan je također primijetio, da treba uočiti postojanje integracija koje su same po sebi dezintegracije. One u realnom životu ne dolaze tako da su na jednom kraju integracije, a na drugom dezintegracije, pa je religija u jednoj situaciji integrativna a u drugoj nije, nego postoje dezintegrativni učinci određenog tipa integracije u kojoj može participirati i religija. *Dr. Eileen Barker* drži da pluralizam može imati integrativnu funkciju tako što presijeca interese, a ne samo zato što stoji između suprotstavljenih strana. Ona misli da prelazimo u situaciju u kojoj postoji više individualizma i da svatko čini ono što drži da je najbolje. Svakako je najopasnija i najdugotrajnija dezintegrativna funkcija u postojanju previše integracije. *Dr. Irena Borowik* drži točnim da je sociologija religije, ili općenitije govoreći religijske studije, u središnjoj i istočnoj Europi također u procesu tranzicije, osvrnuvši se na integrativnu i dezintegrativnu ulogu religije na poljskom primjeru. U završnoj riječi, zaključujući raspravu, a time ujedno i sam skup, *dr. Ivan Grubišić* založio se za kritičko razmišljanje, da nam se ne bi ponovno dogodila povijesna iskušenja za koja bi se kasnije trebalo ispričavati i kajati, te za putokaz prema kritičkom odnosu poštivanja, ističući da u iskušenjima suvremenog svijeta, kršćani, pa i drugi, moraju dati značajniji doprinos toleranciji i slobodnom i ravnopravnom dijalogu. Zahvalivši se svim sudionicima, napomenuo je da će skup biti popraćen izdavanjem zbornika.

Renata Relja

John Horgan

THE END OF SCIENCE. FACING THE LIMITS OF KNOWLEDGE IN THE TWILIGHT OF THE SCIENTIFIC AGE

Helix Books, 1996.

Horganova knjiga jedna je od najzanimljivijih, najinformativnijih, najznačajnijih, najkontroverznijih, najduhovitijih, "naj-naj" knjiga o znanosti koje sam ikada pročitao. Zaslužuje sve komplimente. "A-must-read". Veliki sociobiolog Edward Wilson na ovitku sasvim točno izjavljuje "Nevjerojatno zabavna knjiga, koja će sigurno potaknuti polemike", a James Gleick, koji poput Horgana prati znanost iz zasjede, dodaje: "Horgan razotkriva najzanimljivije znanstvenike planeta – on sluša, raspravlja, misli. On ima vrlo točan instinkt za onu stranu znanosti koja se ne objavljuje u časopisima i ne uči u školama, pa je privilegij pratiti ga dok sve to promatra iza zavjesa". Horgan je Diogen Laertije s konca XX. stoljeća. Njega ne zanimaju samo sadržaji misli velikih znanstvenika, nego i njihovi životni stavovi, njihove privatne strasti, njihove pojave, način ponašanja, oblačenja, mimika, njihovi stanovi, supruge, knjige na policama, njihovi neprijatelji ... Sve je to, naime, implicitni dio njihovih teorija.

Riječ je zapravo o sedamdesetak prepričanih intervjua s apsolutno najznačajnijim znanstvenim imenima današnjice: tu su filozofi Popper, Kuhn, Feyerabend, McGinn, Dennett, fizičari i nobelovci Witten, Weinberg, Wheeler, Bohm, Feynman, Hawking, Schramm, Hoyle, biolozi i kemičari Dawkins, Jay Gould, L. Margulis, Kauffman, Miller, Wilson, Crick, Prigogine, Feigenbaum, Dyson, Tipler, Bernal, sociolog Fukuyama, antropolog Geertz, lingvist Chomsky, matematičar Chaitin, neurolog Eccles i Sacks, M. Minsky, H. Moravec, Gell-Man, Penrose ... trebam li nastaviti? Ako postoji suvremena